

Iwona Nobis

Instytut Języka Polskiego, PAN, Kraków, Polska

ORCID 0000-0003-3188-7655

Krajobraz kulturowy ziemi świętokrzyskiej utrwalony w mikrotoponimii (na przykładzie nazw terenowych powiatu kieleckiego)

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, mikrotoponimy, motywacja kulturowa, onomastyka kulturowa

Keywords: cultural landscape, microtoponyms, cultural motivation, cultural onomastica

Wprowadzenie

Nazwy terenowe (mikrotoponimy) są jednym z elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi. Odgrywają istotną rolę w procesie komunikacji jej mieszkańców, charakteryzują bowiem i lokalizują desygnowane obiekty, ułatwiając tym samym orientację i poruszanie się w otaczającym środowisku. Są również „sposobem mówienia o otaczającym świecie, istotnym elementem jego interpretacji” (Pelcowa 2006: 95). Nazwy terenowe utrwalają dziedzictwo kulturowe danej wspólnoty: przywołują fakty z przeszłości, dokumentują ludzkie doświadczenia, obyczaje, pracę, upamięniają te wydarzenia i miejsca z przeszłości, które w sposób szczególnie zapisały się w dziejach „małej ojczyzny” (Mrózek 2003: 197).

Przedmiotem artykułu są nazwy terenowe motywowane czynnikami kulturowymi, związane z szeroko pojętym świadectwem cywilizacyjnej działalności człowieka (Nosowicz 2013: 127). Celem niniejszej pracy jest próba rekonstrukcji krajobrazu kulturowego dawnej świętokrzyskiej wsi zawartego w mikrotoponimii powiatu kieleckiego. „Kulturowe spojrzenie na nazwy własne jako kierunek badawczy – jak stwierdza Ewa Rzetelska-Feleszko (2007: 59) – wiąże się z porzuceniem poglądu, według którego nazwy te – w opozycji do wyrazów pospolitych – nie mają znaczenia, pełniąc wyłącznie funkcję identyfikacyjną (wskazującą)”. Zgromadzone mikrotoponimy nie tylko identyfikują poszczególne obiekty, lecz także utrwalają sposoby widzenia i oceny (interpretacji) danego fragmentu rzeczywistości właściwe ich twórcom – członkom społeczności wiejskiej.

Materiał nazewniczy został wyekscerpowany z UN-owskich zeszytów z powiatu kieleckiego wchodzących w skład wielotomkowej serii wydanej pod wspólnym tytułem „Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych”¹. Tworzą go ponad 400 nazw obiektów fizjograficznych² bezpośrednio motywowanych czynnikami kulturowymi oraz 144 tzw. nazwy lokalizująco-kulturowe – choć lokalizacja, jak zauważył Mariusz Koper (2006: 69), jest cechą istotną dla semantyki mikrotoponimu, nie należy pomijać samego lokalizatora, stanowi on bowiem nośnik równie cennych informacji o dawnych realiach i kulturze wiejskiej³.

Za nazwę terenową (*mikrotoponim*)⁴ uznano lokalne nazwy różnych obiektów terenowych określające miejsca niezamieszkałe w fazie nominacji, m.in. pola, łąki, lasy, góry, pastwiska, wzniesienia (nazwy terenowe lądowe) oraz bagna, stawy, strumienie, rzeczki (nazwy terenowe wodne) (por. Mrózek 1990: 8). Nazwy te na tle własnej sfery języka wyróżnia wąski zakres funkcjonowania w komunikacji społecznej, i tym samym nieoficjalny obieg lokalny ograniczony najczęściej do wspólnot językowych, w których są tworzone i przekazywane z pokolenia na pokolenie (Mrózek 2005: 231–232). Zgromadzone nazwy poddano interpretacji semantyczno-motywacyjnej, opierając się na ustaleniach Marka Kornaszewskiego (Kornaszewski 1986: 12–14).

Powiat kielecki, największy z powiatów w granicach województwa świętokrzyskiego, położony jest w jego centralnej części. Jego siedzibą jest miasto Kielce⁵. W skład powiatu wchodzi gminy miejsko-wiejskie: Bodzentyn, Chęciny, Chmielnik, Daleszyce, Łągów, Łopuszno, Morawica, Nowa Słupia, Pierzchnica, Piekoszów; gminy wiejskie: Bieliny, Górno, Masłów, Miedziana Góra, Mniów, Nowiny, Raków, Strawczyn, Zagnańsk; miasta: Bodzentyn, Chęciny, Chmielnik, Daleszyce, Łągów, Łopuszno, Morawica, Nowa Słupia, Pierzchnica, Piekoszów. Powierzchnia powiatu wynosi 2247 km²

¹ Jest to największy dotychczas zbiór nazw różnych obiektów fizjograficznych, którego redaktorem był Witold Taszycki. Został opracowany przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych w latach 1954–1975, m.in. przy pomocy językoznawców (polonistów i sławistów), onomastów i dialektologów (Wolnicz-Pawłowska 2020: 42; Babik 2019: 293). W artykule wykorzystano zeszyty o numerach: 19, 20, 21, 23, 24, 27, 33, 35.

² Łącznie zebrano i poddano analizie 531 nazw dla 1194 obiektów, z czego najwięcej stanowią nazwy pól (699) i łąk (202), w dalszej kolejności lasów (107), pastwisk (59), gór (27), wzgórz (17), wzniesień (14), części lasu (13), stawów (11), nieużytków (8). Niewiele jest nazw kamieniołomów (9), rzek (4), rzeczek (2), wąwozów (2), zagajników (2). Jednostkowo występują nazwy: bagna, gaiku, glinianki, górki, krzaków, lasu wyrąbanego, lasku, leśniczówki, młyna i miejsca po młynie, moczarów, parku, piasków, rozlewiska, strumyka, wapiennika, wód i zbiornika wodnego.

³ Zebrane nazwy nie były do tej pory przedmiotem szczegółowej analizy toponimicznej.

⁴ W prezentowanym artykule używam terminu „nazwa terenowa” zamiennie z pojęciem „mikrotoponim”.

⁵ Pierwsza udokumentowana wzmianka o Kielcach jest datowana na drugą połowę X w. (in *Kelciam* (965)), kolejne zapisy źródłowe pochodzą z XII–XIV w. (*Kyelcia* (1165), *Kelcia* (1166–85), in *Kyelciam* (1213), *Kylcia* 1244, *Kelcia* (1295), *Kyelcze* (1357)). Nazwa pochodzi od zdrobniałego ap. *klec < *kěl-ьць ‘kiełek’ (: *kělъ ‘kieł’), w l. mnogiej *kielce* ‘kiełki’, i określa grunt podmokły, bagnisty, na którym dziko krzewią się zarośla, zwłaszcza niskopienna wierzby (por. NMPol IV 432).

i jest zamieszkiwana przez ok. 210 tys. mieszkańców. Większość obszaru powiatu kieleckiego położona jest w makroregionie Wyżyna Kielecka, na terenie Gór Świętokrzyskich. Pięć gmin (Chmielnik, Daleszyce, Morawica, Pierzchnica i Raków) w całości lub częściowo należy do Pogórza Szydłowskiego, a trzy (Bodzentyn, Mniów i Zagnańsk) – do Płaskowyżu Suchedniowskiego. Z Wyżyną Kielecką sąsiaduje makroregion Wyżyna Przedborska, którego częścią są Wzgórza Łopuszańskie, na terenie których w całości lub częściowo znajdują się cztery gminy: Chęciny, Łopuszno, Piekoszów i Strawczyn. Niektóre obszary gminy Chęciny należą ponadto do Doliny Nidy, a fragmenty gminy Chmielnik – do Niecki Połanieckiej, które wchodzą w skład makroregionu Niecka Nidziańska.

Klasyfikacja semantyczno-motywacyjna mikrotoponimów kulturowych

Świętokrzyskie mikrotoponimy mają związek z szeroko pojętą kulturą regionu, materialną i duchową. Świadczą o działalności cywilizacyjnej i gospodarczej człowieka. Nazwy wykazują relacje, jakie zachodzą między nazywanymi obiektami a człowiekiem: informują o jakości i charakterze użytkowym obiektu oraz sposobach jego wykorzystywania, o formach uprawy i użytkowania gruntów, jak również o dawnych stosunkach prawno-własnościowych, sposobach pozyskiwania i podziału ziemi, ponadto mówią o dawnej wiejskiej obyczajowości, wierzeniach, zwyczajach i obyczajach (por. Kornaszewski 1986: 13).

Zgromadzone nazwy terenowe podzielono na dwie podstawowe grupy:

- I. nazwy gospodarcze wynikające z działalności gospodarczo-cywilizacyjnej ludzi na danym obszarze,
- II. nazwy okolicznościowe (pamiątkowe) upamiętniające niecodzienne okoliczności i sytuacje, motywowane prawdziwym lub prawdopodobnym wydarzeniem, legendą, wierzeniem ludowym.

W grupie I wyodrębniono nazwy motywowane: (1) obiektem kultury materialnej, jego jakością, charakterem użytkowym, (2) hodowlą zwierząt, (3) uprawą roślin, (4) walorami użytkowymi desygnatu, (5) formą prawną użytkowania gruntu, nazwy wskazujące na metody osadnicze, na pozyskiwanie i wszelkiego rodzaju podziału własności oraz (6) wiekiem nazywanego obiektu.

Osobną grupę (III) w systemie mikrotoponimicznym badanego regionu stanowią nazwy lokalizująco-kulturowe, dla których punktem odniesienia stały się różnego rodzaju obiekty kultury materialnej odgrywające istotną rolę w życiu mieszkańców danej wsi.

I. Nazwy gospodarcze [364]

1. Nazwy motywowane obiektem kultury materialnej, jego jakością, charakterem użytkowym [168]:

- informujące o rolniczym charakterze obiektu: *Grząby, Górna Grząba, Kleparz, Klin, Kopaczki, Łanowa, Łany, Łonek, Łopata, Miedza, Długa Miedza, Obrabianka, Płózki, Ostatnie Pole, Podgórnice Pola, Wielkie Pola, Wielkie Pole, Polik, Poprzeczaki, Poprzeczniaki, Posieczyska, Posieki, Pólko, Półanki, Przeczki, Pułanki, Rólki,*

Rulki, Sierpia, Składy, Sprzeczeki, Wykopki, Wyprawa, Wyprawka, Wyprawy, Wzora Duże, Wzora Małe, Wzory, Zagłówek, Zagony;

- związane z pozyskiwaniem ziemi pod uprawę, z wycinaniem i karczowaniem lasów: *Cerchla, Cerśla, Karczówka, Kopaliny, Kopaniny, Kopaniny Duże, Kopaniny Małe, Łajszcz, Łaz, Łazek, Trzeci Łazek, Łaziska, Łazki, Łazy, Małe Łazy, Suche Łazy, Niwa, Niwka, Mała Niwka, Niwki, Niwy, Nowek Dolny, Nowek Górny, Nowiny, Opalanki, Opalonki, Osieki, Pasięka, Pasięki, Pniaki, Porąbczyna, Porąbka, Porąbki, Poręba, Czwarła Poręba, Wypalona Poręba, Poręby, Poręby-Kolonia, Przecinka, Skopaniny, Ścinka, Wypalenisko, Zapusta;*
- związane z eksploatacją i przetwórstwem bogactw naturalnych: *Brusznia, Bruśnia, Cegielnia, Dymarka, Fryszerka, Glinianki, Hutka, Kamieniołom, Kamieniołomy, Kopaczowa, Kopciowiec, Kuźniczka, Lemierzyska, Pieniężna, Potasie, Rudnik, Smolarz, Węgliska;*
- związane z budownictwem użytkowym i lokalnym przemysłem: *Budy, Budzińska, Drukarnia, Gacie, Gaciska, Gać, Gajówka, Garbarnia, Gorzelnia, Grobie, Grobla, Gródza, Gródze, Jaz, Kołowrót, Kozikarnia, Krzasto, Leśniczówka, Ławki, Ławy, Łuczewnica, Młynki, Młynczyńska, Mostki, Mościska, Ogrodzenie, Papiernia, Parkan, Piła, Plecionki, Polednica, Pradło, Pralna, Prądło, Prąglowiec, Rurarnia, Sadzawka, Skocznia, Sopa, Stanowisko, Staw, Pierwszy Staw, Podleśny Staw, Stawek, Stawiska, Stawisko, Stawki, Stawy, Stróżna, Strużna, Strzelnica, Telegraf, Wał, Wały, Wydymacz, Zalew, Zapieradła;*
- związane z infrastrukturą drogową i elementami infrastruktury kolejowej: *Drogi, Górnia Droga, Dukt, Gościńiec, Kopce, Kopiec, Kopcówki, Rampa, Rogatki, Ściegna, Ścieżka.*

2. Nazwy motywowane hodowlą zwierząt [55]:

Barania, Barania Góra, Baranichy, Baranka, Baranki, Błonie, Bykowa Góra, Ciołek, Klatki, Klenie, Kobile, Kobyła Góra, Kobylanka, Kobylarnia, Kobylica, Kobyłka, Kosiarna Góra, Koszary, Kozi Grzbiet, Kozia Góra, Kozica, Kozichy, Kozieniec, Koziołek, Kozionka, Kózki, Kuniowa, Łąg, Łowiska, Mała Psiarnia, Oborzyski, Obórka, Ogiernia, Owczarnia, Pasternik, Pasterniki, Pastwiska, Pastwisko, Pastwisko-Piaseczyska, Patwisko, Przegon, Przegoń, Przygon, Psiarnia, Ryczywół, Sieniów, Stadło, Ściegna, Świnia Góra, Świńska Krzywda, Wieprzki, Wygon, Wypasiska, Wypusty, Zwierzyniec.

3. Nazwy motywowane uprawą roślin [31]:

Bobowa, Chmielnik, Czosnek, Duża Wiśniówka, Gruszownica, Jabłonie, Jabłonne, Jagielne, Jagielno, Konopizny, Koprówka, Malenie, Malinie, Malinowie, Malinowiec, Ogrody, Ogród, Ogródczyska, Prośnia, Rożanik, Różanka, Sadek, Sady, Sadzonki, Śliwie, Śliwina Góra, Śliwka, Winnica, Wisienki, Wiśniówka, Zgórne Ogrody.

4. Nazwy motywowane walorami użytkowymi obiektu przy równoczesnym uwzględnieniu jego wartości [29]:

Daleki Ugór, Dobre Pole, Dobrza, Kamienki, Kamieńce, Korzeniec, Krzywda, Mętlik, Mieściny, Pałtygi, Parsk, Powalisko, Pustka, Pustki, Rupieć, Skwara, Skwarnia, Spaleniec,

Spaleniska, Spalenisko, Szczatba, Szczatby, Ugorek, Ugorki, Ugory, Utrata, Wygwizdowskie, Zacisze, Złotniczka.

5. Nazwy wskazujące na formy osadnicze i ślady dawnych stosunków społeczno-prawnych [65]:

- motywowane formą prawną użytkowania gruntu: *Dniówka, Dożywocie, Działowizna, Monopol, Pomocna, Pomocnica, Prebenda, Serwit, Serwitus, Serwitut, Serwituta, Serwity, Ukazowe;*
- wskazujące na metody osadnicze: *Folwark, Grodno, Klucz, Kolonie, Kolonijne Pola, Majdan, Opole, Parcela, Parcele, Park Miejski, Place, Półmiasto, Seperunek, Seperunki, Siedliska, Siedliszki, Zagrody;*
- wskazujące na pozyskiwanie i wszelkiego rodzaju podziały gruntów: *Dodatek, Dodatki, Dodawka, Dodawki, Dworskie Pole, Dzielonki, Granica, Granice, Hektary, Kontrewers, Kontrewes, Kwarta, Morgi, Trzy Morgi, Nadziałka, Odpadek, Odpadki, Okrajek, Płosy, Płóska, Połeć, Półdziałki, Półtorajki, Pręty, Przydatek, Przydatki, Przyłogi, Przymiarki, Przymiarki Duże, Przymiarki Małe, Przypust, Reforma.*

6. Nazwy motywowane wiekiem obiektu [12]:

Nowe Pastwisko, Nowe Pole, Nowy Folwark, Nowy Staw, Stara Karczma, Stara Poręba, Stara Wieś, Stare Pastwisko, Stary Łaz, Stary Młyn, Stary Staw, Stary Wdzarek.

II. Nazwy okolicznościowe (pamiątkowe) [26]:

Biały Krzyż, Boża Męka, Bożki, Bunkier, Diabelski Wielki Kamień, Figura, Góra Kapliczna, Kadzielnia, Kierat, Kościółek, Krzyże, Luterska Góra, Łysa Góra, Mogielnik, Mogiełki, Mogiła, Piekło, Rogowe Słupy, Sobótka, Stopa Św. Jacka, Szubienica, Szubienice, Świecanka, Święta Anna, Zamczyna, Zamczysko.

III. Nazwy lokalizująco-kulturowe [144]⁶, wskazujące na obiekt, który pełni funkcję lokalizatora⁷: od ap. cegielnia: *Podcegielnia*, cmentarz: *Za Cmentarzem*, dukt: *Na Dukcie*, figura: *Pod Figurą*, folwark: *Podfolwarcze*, gajówka: *Pod Gajówką*, grobla: *Zagroble*, gumno: *Zagumnie*, huta: *Pod Hutą*, kaplica: *Zakaplica*, klucz: *Na Kluczu*, kopalnia: *Pod Kopalnią*, kopiec: *Koło Kopca*, kościół: *Podkościółcze*, krzyż: *Koło Krzyża, Za Krzyżem*, leśniczówka: *Pod Leśniczówką*, ława: *Załawie*, łąz: *Podłazie, Załazie*, mogiła: *Pod Mogiłą*, niwa: *Za Niwami*, ogród: *Zaogrodzie*, pasieka: *Pod Pasieką*, pasternik: *Zapasternicze*, pastwisko: *Na Pastwisku*, poręba: *Podporębie*, przygon: *Podprzygonie*, sad: *Zasadzie*, sadek: *Za Sadkiem*, stodoła: *Za Stodołami, Za Stodołą*, ścinka: *Pod Ścinką*, wieś: *Za Wsią, Podewsie, Przedewsie, Zawsie*, wólka: *Pod Wólką*, wygon: *Za Wygonem*, zamek: *Podzameckie.*

⁶ Do utworzenia nazw tej grupy wykorzystano przyimki: *do, koło, między, na, nad, po, pod, przed, przy, u, w, za.*

⁷ Ze względu na objętość artykułu ograniczam się do wybranych przykładów.

Analiza semantyczno-motywacyjna mikrotoponimów

Powyższa klasyfikacja mikrotoponimów została przeprowadzona tak, aby przedstawić terenowe nazewnictwo kulturowe w jego pełni i jednocześnie wyłonić nazwy, które w największym stopniu odzwierciedlają specyfikę kulturową badanego obszaru.

Analiza materiału nazewniczego wykazała, że w systemie mikrotoponimicznym powiatu kieleckiego występują liczne nazwy związane z kulturą rolną⁸. Są wśród nich mikrotoponimy informujące o sposobach pozyskiwania ziemi pod uprawę, które najczęściej odbywało się poprzez wycinanie i karczowanie lasów, np.: *Karczówka* (por. ap. *karcz* 'pniak z korzeniami, pozostały po ścięciu drzewa', też 'karczowanie; rola wykarczowana')⁹, *Kopaniny* (nazwa motywowana stp. leksemem *kopanina* oznaczającym karczowisko wzięte pod uprawę), *Łazy* i *Łaziska* (od stp. ap. *łaz* 'grunt uprawny po wykarczowanym lesie'), *Osieki* (por. czas. *osiec* 'wyciąć las'), *Poręba* i *Poręby*, *Pasieka* (nazwa motywowana ap. *pasieka* oznaczającym miejsce, na którym las wyrąbano), *Wypalenisko* (od czas. *palić*, *wypalać* na określenie miejsca wypalonego). Stosowano też cerchlenie, czyli obłupywano pas kory dookoła pnia, aby drzewa uschły i dały się wypalić. Z tym sposobem wypalania lasów związane są nazwy *Cerchla* i *Cerśla*, motywowane gw. wyrazem *cerhla* 'polana na miejscu wytrzebionego lasu' (por. stp. *czersł* 'część lasu, w której drzewa uschły po wycięciu na pniach obrączkowatych pasów kory'). Pojawiają się mikrotoponimy określające pola powstałe na wykarczowanych terenach, np.: *Niwa* i *Niwy* (por. ap. *niwa* 'pole po wykarczowaniu, nowina'), *Nowek* (por. ap. *nowek* 'nowo wykarczowane pole'), *Nowiny* (por. ap. *nowina* 'grunt świeżo wzięty pod uprawę, np. po wykarczowaniu lasu').

Kolejne nazwy wskazują na rozmiar i kształt pól uprawnych, np.: *Klin* (por. ap. *klin* 'wąski kawałek ziemi w kształcie trójkąta'), *Łany*, *Pólko*, *Przeczeki* (nazwa motywowana ap. *przeczek* oznaczającym poprzecznie zaoraną część gruntu), *Zagony* (nazwa motywowana ap. *zagon* oznaczającym wąski, długi pas ziemi uprawnej, ograniczony bruzdami), jak również informują o pracach rolnych mieszkańców wsi, np.: *Obrabianka* (od czas. *obrabiać* 'uprawiać pole'), *Posieczyska* (nazwa motywowana gw. wyrazem *posieczysko* w znaczeniu 'pole po skoszeniu zboża; łąka po skoszeniu trawy'), *Posieki* (por. ap. *posiek* 'miejsce po skoszonej koniczynie'), *Wykopki* (por. ap. *wykopki* 'zbiór roślin okopowych, czyli wykopywanie z pola ziemniaków, buraków, marchwi'), *Wyprawa* (nazwa motywowana ap. *wyprawa* oznaczającym przygotowanie ziemi pod zasiew).

Warto również przywołać nazwy określające pola nieuprawne, ziemię leżącą odłogiem, np.: *Pałygi* (od ap. *pałygi* 'nieurodzajne grunty'), *Pustki* (nazwa motywowana ap. *pustka* w znaczeniu 'miejsce puste; pole nieuprawne, nieużytki'), *Szczałby* (od ap. *szczalba* 'pole kamieniste; gleba, na której nic nie chce urosnąć'), *Ugorki*, *Ugory*

⁸ Znaczenie leksykalne wyrazów motywujących powstanie mikrotoponimów przytaczam w pierwszej kolejności za słownikami gwarowymi (SGP PAN, SGPKarł, Dejna), następnie za słownikami etymologicznymi (ESJPBań, SEJPBor, SEJPS) i za słownikami języka polskiego (SSStp, WSJP PAN). Nie podaję znaczeń wyrazów powszechnie znanych.

⁹ Tutaj wykarczowane miejsce posłużyło przede wszystkim jako teren pod budowę klasztoru Bernardynów.

(od ap. *ugór* 'pole leżące odłogiem, odłóg'), oraz inne nazwy wskazujące na trudności w eksploatacji obiektu, np.: *Kamieńce* (nazwa określająca miejsce kamieniste motywowana ap. *kamieniec* 'pole kamieniste'), *Krzywda*, *Skwara*, *Skwarnia* (nazwy motywowane ap. *skwara* w znaczeniu 'pole uprawne zalane deszczem i spieczone od słońca'), *Spaleniska* (por. ap. *spalenisko* w lokalnym znaczeniu 'miejsce spalone słońcem, jałowe, nieurodzajne').

Pola miały swoich poszczególnych właścicieli, a ich granice musiały być dokładnie wytyczone i prawnie uregulowane. W mikrotoponimii świętokrzyskiej zachowały się ślady dawnych stosunków społeczno-prawnych. Pojawiają się nazwy dotyczące podziału ziem i wyznaczania ich granic, utrwalające wiele terminów rolniczych, np.: *Dodatki* (nazwa motywowana ap. *dodatek* oznaczającym część ziemi w gospodarstwie, w l. mn. *datki* 'kawałki ziemi, najczęściej dwumorgowej wielkości dodawane tym chłopom, którzy na mocy ukazu uwłaszczeniowego otrzymali ziemię mało urodzajną'), *Działki* (por. ap. *działka* w znaczeniu 'wydzielona część pola'), *Granica* i *Granice* (por. ap. *granica* w znaczeniu 'linia zamykająca lub oddzielająca określony obszar'), *Kontrewers* (od ap. *kontrowers* 'długoletni spór, szczególnie o granice majątku ziemskiego; sporna część gruntu, o którą toczy się sprawa'), *Nadziałka* (nazwa motywowana ap. *nadział* oznaczającym dodatkowy, nadzielony (przydzielony) grunt do ziemi już posiadanej), *Poleć* (od ap. *poleć* 'kawałek'), *Przydatki* (nazwa motywowana ap. *przydatek* oznaczającym ziemię dodaną do podstawowych włości), *Przyłogi* (por. ap. *przyłogi* w znaczeniu 'gruntu przyłożone, dodane do podstawowych')¹⁰, *Przymiarki* (nazwa motywowana ap. *przymiarki* oznaczającym kawałki pola, stanowiące dodatki do pola głównego).

Stan prawny użytkowanych gruntów dokumentują nazwy, np.: *Dziadowizna* (por. ap. *dziadowizna* 'spadek po dziadku, ziemia dziadka'), *Serwitut*, *Serwituta* (por. ap. *serwitut* 'prawo do korzystania z cudzej nieruchomości w ograniczonym zakresie, np. do przejazdu, czerpania wody'; hist. (zwykle w l. mn.) 'w ustroju pańszczyźnianym: prawo do korzystania z gruntów folwarcznych i chłopskich, przysługujące wzajemnie chłopom i dziedzicom'), *Ukazowe* (por. przym. *ukazowy* 'ukazem przydzielony').

Występują mikrotoponimy, w których zostały spetryfikowane określenia miar powierzchni gruntu, np.: *Hektary* (od ap. *hektar* 'jednostka miary powierzchni równa stu aom, tj. dziesięciu tysiącom metrów kwadratowych'), *Łany* (od ap. *łan* 'miara powierzchni pola (wielkości zmiennej, najczęściej ok. 16,8 ha)'), *Morgi* (od ap. *morga*, *mórg* 'dawna miara powierzchni gruntu, która w Polsce wynosiła 0,56 hektara'), *Półtanki* (od ap. *półtanek* 'pole o powierzchni pół łanu'), *Pręty* (od ap. *pręt* 'dawna miara długości i powierzchni wynosząca ok. 4,5 m²), a także nazwy wskazujące na formy i metody osadnicze, np.: *Klucz* (nazwa motywowana ap. *klucz* oznaczającym zespół majątków ziemskich, folwarków, wsi), *Siedliska* (nazwa motywowana gw. wyrazem *siedlisko* oznaczającym całe obejście na wsi), *Zagrody* (por. ap. *zagroda* w znaczeniu 'dom wiejski z podwórzem i zabudowaniami gospodarskimi'). Charakterystyczne są nazwy wykorzystujące terminy osadnicze, np.: *Folwark* (od ap. *folwark* 'gospodarstwo

¹⁰ Możliwe jednak, że nazwa motywowana jest gw. wyrazem *przyłóg* w znaczeniu 'ugór, niwa podorana'.

rolne, zwykle stanowiące wydzieloną część większego majątku ziemskiego'), *Kolonia* (por. ap. *kolonia* m.in. w znaczeniu 'osada, miejsce, gdzie osadnicy mieszkają, budy, szopy, majdan; nowe miejsce za wsią, gdzie budują się ludzie ze wsi'), *Opole* (por. ap. *opole* 'jednostka administracyjna, sądownicza i podatkowa obejmująca kilka naście wsi; wspólnota terytorialna, zespół rodów związanych wspólnymi obowiązkami i prawami'), *Parcele* (od ap. *parcela* 'działka gruntu'), *Stara Wieś* (od ap. *wieś*).

Ważnym elementem krajobrazu gospodarczego były pola uprawne, sady i ogrody, również utrwalone w mikrotoponimach. Nazwy pól i łąk wskazują na uprawę roślin i zbóż, np.: *Chmielnik* (por. ap. *chmielnik* 'ogród chmielowy; plantacja chmielu'), *Czosnek*, *Jagielno* (od ap. *jagły* 'roślina uprawna'), *Prośnia* (nazwa związana z uprawą prosa, motywowana rekonstruowanym ap. *prośnia w znaczeniu 'miejsce, gdzie jest proso', por. gw. *prośnisko* 'pole, z którego zebrano proso'), *Różanka*, *Sadzonki*, *Winnica* (por. ap. *winnica* 'ogród (sad), w którym uprawia się winorośl')¹¹, drzew owocowych i krzewów, np.: *Jabłonie*, *Malenie* (por. ap. *malenie* 'malinowe zarośla, zbiorowisko malinowych krzewów'), *Śliwie*, *Wiśniówka*.

Nieodłączny element krajobrazu kulturowego badanego powiatu stanowiły również łąki i pastwiska, a ich nazwy wskazują na miejsca wypasu zwierząt gospodarskich, np.: *Barania* (nazwa motywowana przym. *barani* na określenie miejsca, gdzie wypasano barany), *Bykowa Góra* (nazwa motywowana przym. *bykowy* prawdopodobnie mająca związek z wypasaniem na górze młodych byków), *Kozia Góra*, *Kozi Grzbiet* i *Kózki* (nazwy motywowane ap. *koza* wskazujące na miejsce wypasu kóz), *Świnia Góra* (nazwa motywowana przym. *świni* 'związany ze świnią' i ap. *góra*, określająca miejsce wypasu świń), *Wieprzki* (od ap. *wieprzek* 'samiec świni', w l. mn. 'miejsce wypasu wieprzków'). W nazewnictwie mamy wiele zachowanych nazw pastwisk, np.: *Błonie* (nazwa motywowana ap. *błonie* oznaczającym rozległą równinę trawą pokrytą, na której wypasano bydło), *Koszary* (por. ap. *koszara* w znaczeniu 'ogrodzone pastwisko'), *Łąg* (por. ap. *łąg* 'łąka często podmokła, wykorzystywana jako pastwisko'), *Pasterniki* (nazwa motywowana gw. wyrazem *pasternik* oznaczającym pastwisko, teren przeznaczony do wypasu bydła), *Pastwiska*, *Patwisko* (od ap. *patwisko* 'pastwisko'), *Wygon* (od ap. *wygon* 'pastwisko w pobliżu wioski'), *Wypusty* (od ap. *wypust* 'miejsce, na które bydło się wypuszcza, wygon, pastwisko'). Ślady hodowli bydła i owiec zachowały się w również nazwach: *Kobylarnia* (por. ap. *kobylarnia* w znaczeniu 'stajnia dla kobyły [klaczy]'), *Kozieniec* (od ap. *kozieniec* 'pomieszczenie dla kóz'), *Ogiernia* (od ap. *ogiernia* 'stajnia dla ogierów'), *Owczarnia* (od ap. *owczarnia* 'pomieszczenie dla owiec'), *Ryczywół* (nazwa motywowana czas. *ryczeć* 'o zwierzętach: wydawać donośny głos' i ap. *wół*, określająca miejsce, gdzie ryczały woły, pastwisko), *Zwierzyniec* (nazwa¹² motywowana ap. *zwierzyniec* 'miejsce ogrodzone dla zwierząt; miejsce leśne, przeznaczone dla zwierząt'). Do celów związanych z hodowlą zwierząt wykorzystywano też drogi, o czym świadczą nazwy: *Przegon* i *Przygon* (por. ap. *przegon* w znaczeniu 'miejsce przeprawy bydła przez rzekę; droga, którą przeganiano bydło; pastwisko,

¹¹ Też określenie miejsca, gdzie niegdyś była winnica.

¹² Nazwa nawiązuje do dawnych przydworskich zwierzynców, w których utrzymywano lub hodowano zwierzyne dla celów łowieckich.

na które przygania się bydło'), *Ściegna* (nazwa motywowana gw. wyrazem *ściegna* oznaczającym drogę do wypędzania bydła na pastwisko).

Mikrotoponimy stanowią świadectwo tego, czym trudnili się członkowie wiejskiej wspólnoty, utrwalają miejsca, w których pracowali, a nie była to tylko praca na roli. Pozostałościami po dawnych rzemiosłach jest nazwa *Garbarnia*, motywowana ap. *garbarnia* w znaczeniu 'zakład, w którym wyprawia się skóry'. Nazwy terenowe świadczą o znajdujących się we wsi budowlach i obiektach o charakterze gospodarczym i przemysłowym, np.: *Budy* (nazwa mająca związek z osadnictwem i przemysłem leśnym: pszczelarstwem, myślistwem, przetwórstwem drewna itp. zajęciami, por. Wójcik 1991: 74–75), *Drukarnia*, *Gorzelnia* (od ap. *gorzelnia* 'zakład do pędzenia spirytusu; browar'), *Młynki* i *Młyńczyska* (nazwy związane z młynarstwem, motywowane rzeczownikami: *młynek* i *młyńczysko* 'miejsce, gdzie stały młyny'), *Papiernia*, *Rurarnia* (nazwa motywowana ap. *rurarnia* 'fabryka, w której produkowano lufy do strzelb', mająca związek z siedemnastowieczną manufakturą w Samsonowie), *Skocznia* (nazwa motywowana ap. *skocznia* 'urządzenie sportowe, służące do wykonywania skoków narciarskich', związana z nieistniejącą już skocznią narciarską na Pierścienicy w Paśmie Posłowickim, gdzie obecnie znajduje się narciarska trasa zjazdowa). Nazwy wskazują też na obiekty o charakterze mieszkalnym, np.: *Budziska* (nazwa motywowana gw. wyrazem *budzisko* oznaczającym liche, stary dom), *Gajówka*, *Leśniczówka*. Nazwy terenowe motywowane są również budownictwem drogowym i komunikacją. Występują nazwy polnych lub leśnych dróg i ścieżek, np.: *Dukt* (por. ap. *dukt* 'prosta droga leśna powstała przez wyrąbanie drzew; przecinka w lesie'), *Gościniec* (por. ap. *gościniec* 'szeroka droga wiejska, trakt'), *Ściegna* (od gw. wyrazu *ściegna* 'droga, ścieżka'), *Ścieżka* (por. ap. *ścieżka* 'wąska dróżka wydeptana przez pole'). Nazwa wzniesienia we wsi Ćmińsk Rządowy *Kopiec* motywowana jest ap. *kopiec* oznaczającym znak graniczny¹³. Inne mikrotoponimy świadczą o działaniach człowieka mających na celu ułatwienie komunikacji lądowej, np.: *Gacie*, *Gaciska* i *Gać* (nazwy motywowane stp. leksemem *gać* 'grobla umocniona faszyną, droga moszczona faszyną'), *Grobie* i *Grobła* (nazwy motywowane ap. *grobla*, stp. *grobła* 'wał ziemny'), *Ławki* i *Ławy* (nazwy motywowane stp. leksemem *ława*, w formie deminutywnej *ławka* 'kładka przez wodę'), *Mostki* i *Mościska* (nazwy motywowane rzeczownikami *mostek* i *mościsko* 'most; miejsce, gdzie stał niegdyś most'), *Wał* i *Wały* (por. ap. *wał* 'usypisko ziemi lub kamieni; grobla').

Pojawiają się nazwy, dla których podstawą nominacji stała się eksploatacja i przetwórstwo bogactw naturalnych, np.: *Brusznia* i *Bruśnia* (nazwy motywowane czas. *brusić* 'ostrzyć', związane z eksploatacją i przetwarzaniem naturalnego surowca do wyrobu brusów, por. ap. *brus* 'kamień szlifierski z drobnoziarnistego piaskowca')¹⁴, *Dymarka* (od ap. *dymarka* 'dawny prymitywny piec hutniczy do wytapiania żelaza

¹³ Kopiec ten pełnił funkcję punktu informacyjnego dla podróżnych i miejscowej ludności, wytyczał granicę między Ćmińskiem Rządowym a Ćmińskiem Kościelnym.

¹⁴ Nazwy można wiązać zarówno z występowaniem naturalnego surowca, jak też jego eksploatacją i przetwarzaniem. Wokół Kielc i pobliskiej Miedzianej Góry występuje piaskowiec, który w przeszłości był pozyskiwany i przetwarzany.

z rudy'¹⁵), *Fryszlerka* (od ap. *fryszlerka* 'dawny zakład hutniczy; piec do fryszowania surówki żelaza'), *Kamieniołomy* (od ap. *kamieniołom* oznaczającego miejsce pozyskiwania kamienia budowlanego), *Rudnik* (por. ap. *rudnik* 'miejsce, gdzie wydobywano rudę'), *Węgliska* (por. ap. *węglisko* 'miejsce po węglarni'). Nazwa góry *Kopaczowa* motywowana jest ap. *kopacz* 'górnik', ma związek z eksploatacją wapieni i wydobywaniem rud ołowiu we wsi Jaworzna. Nazwa kamieniołomu *Pięiężna* we wsi Tumlin-Węgle, motywowana przym. *pięiężny* 'związany z pieniędzmi', dokumentuje historię kopalnictwa¹⁶.

Różnego rodzaju obiekty kultury materialnej, najbardziej znane mieszkańcom danej wsi i odgrywające istotną rolę w ich życiu, np. *cmentarz*, *gościniec*, *karczma*, *krzyż*, *młyn*, *stodoła*, pełniły zazwyczaj funkcję lokalizatorów i służyły orientacji w przestrzeni. Świadczą o tym mikrotoponimy lokalizująco-kulturowe pochodne od wyrażen z przyimkami¹⁷, wśród których można wskazać najczęstsze bazy leksykalne (lokalizatory): młyn – *Koło Młyna*, *Pod Młynem*, *Podemłynie*, *Podemłyńcze*, *Podmłynie*, *Za Młynem*, *Zamłynie*, *Zamłyńcze*, staw – *Na Stawach*, *Na Stawie*, *Nad Stawem*, *Nadstawicze*, *Podstawie*, *U Stawu*, *Zastawie*, wieś – *Podewsie*, *Przedewsia*, *Przedewsie*, *Za Wsią*, *Zawsie*, gościniec – *Po Gościńcu*, *Pod Gościńcem*, *Za Gościńcem*, *Zagościniec*, granica – *Do Granicy*, *Pod Granicami*, *Przy Granicy*, *U Granicy*, pole – *Na Polach*, *W Polu*, *Za Polami*, *Za Polem*, wał – *Na Wale*, *Podwale*, *Za Wałami*, *Za Wałem*, huta – *Pod Hutą*, *Podhucie*, *Podhuta*, most – *Koło Mostu*, *Za Mostem*, *Zamościna*, stodoła – *Za Stodołami*, *Za Stodołą*, *Zastodole*, szosa – *Koło Szosy*, *Pod Szosą*, *Za Szosą*, cmentarz – *Pod Cmentarzem*, *Za Cmentarzem*, karczma – *Za Karczmą*, *Zakarczmie*.

Mikrotoponimy powiatu kieleckiego stanowią świadectwo historii regionu. Dokumentują wydarzenia, które rozegrały się na obszarze powiatu i upamiętniają losy jego mieszkańców. Nazwy *Bunkier*¹⁸ (od ap. *bunkier* 'schron przeznaczony do celów wojskowych, odznaczający się mocną konstrukcją') i *Rogowe Słupy*¹⁹ (od przym. *rogowy* 'położony na rogu' i ap. *słup* 'filar; pień drzewa, pał') utrwalają wydarzenia z okresu II wojny światowej, w czasie której żołnierze mjr. Henryka Dobrzańskiego

¹⁵ Inaczej rudnia, nazywana dymarką, gdyż w nią „dymano”, czyli dmuchano – tzn. doprowadzano powietrze do ogniska za pomocą miechów. Dymarka to także określenie starożytnego pieca hutniczego.

¹⁶ Tu w szesnastowiecznej sztolni wydobywano surowce na potrzeby ówczesnej mennicy państwowej.

¹⁷ Najwięcej nazw lokalizująco-kulturowych utworzono od wyrażen przyimkowych zawierających przyimek *za* (53), które lokalizują obiekt za lokalizatorem, np.: *Za Cmentarzem*, *Za Karczmą*, *Za Krzyżem*, *Za Stodołą*, *Za Wygonem*, *Zagościniec*, *Zagroble*, *Zamłynie*, *Zapasternicze*, *Zawsie*. Liczne okazały się również nazwy, do utworzenia których wykorzystano przyimek *pod* (47), lokalizujące obiekt znajdujący się przed lub obok lokalizatora, np.: *Pod Cegielnią*, *Pod Młynem*, *Pod Mogiłą*, *Pod Mościskami*, *Pod Pasieką*, *Podemłyńcze*, *Podfolwarcze*, *Podhucie*, *Podkościółcze*, *Podporębie*. Pozostałe przyimki cechowały się mniejszą frekwencją: *na* (14), *koło* (6), *w* (6), *przed* (4), *przy* (4), *u* (4), *nad* (3), *po* (1), *między* (1), *do* (1).

¹⁸ Nazwa lasu we wsi Szałas.

¹⁹ Nazwa lasu we wsi Belno, w którym wycofujący się ze wsi Szałas oddział mjr. Hubala zaskoczył Niemców na leśnym skrzyżowaniu dróg. We wsi Kopcie w gminie Bliżyn znajduje się pomnik o nazwie *Rogowy Słup*, który stoi w miejscu jednej z bitew oddziału Hubala.

ps. „Hubala” bohaterstwo walczyli z hitlerowskim najeźdźcą. Nazwa *Kierat*²⁰ motywowana ap. *kierat* ‘ciężka, żmudna praca’ (też ‘dawne urządzenie wykorzystujące siłę chodzących w koło koni, wołów lub innych zwierząt pociągowych do poruszania obrotowych części niektórych maszyn rolniczych’) upamiętnia ofiary pacyfikacji dokonanej w odwecie za pomoc żołnierzom-partyzantom Hubala w 1940 r.²¹

Obraz ludzkiej śmierci i pochówku przywołują mikrotoponimy *Mogielnik* (nazwa motywowana gw. wyrazem *mogielnik* w znaczeniu ‘cmentarz’), *Mogiła* (od ap. *mogiła* ‘grób’) i *Luterska Góra* (od przym. *luterski* ‘przeznaczony dla luteranów’ i ap. *góra*). Ostatnia z wyżej wymienionych nazw jest nazwą pola w Rakowie, która nawiązuje do nazwy dawnego cmentarza ariańskiego *Luterska Górka*, założonego wraz z powstaniem i zorganizowaniem się gminy ariańskiej w Rakowie w 1569 r.²² Z kolei nazwy *Szubienica* i *Szubienice* motywowane są ap. *szubienica* ‘konstrukcja złożona z dwóch pionowych słupów i poprzecznej belki z przewieszonym sznurem, na którym wieszano skazańców’, i wskazują na miejsce, w którym wykonywane były wyroki śmierci.

Warto przywołać mikrotoponimy pamiątkowe *Zamczyna* i *Zamczysko*. Pierwsza nazwa (pole w Rembowie) motywowana jest ap. *zamczyna*, oznaczającym nędzny, lichy, mały zamek i utrwała zbudowany w XIV w. przez Odrowążów (właściciele wsi) zamek obronny nazwany Szumsko, po którym pozostały już tylko ruiny. Druga nazwa (wzgórze we wsi Nowa Huta) motywowana jest gw. wyrazem *zamczysko* w znaczeniu ‘miejsce, na którym kiedyś stał zamek’ i ma związek ze średniowieczną strażnicą rycerską, datowaną na XIII–XIV w.

W nazwach terenowych zachowały się ślady wiejskiej religijności. Nazwa wzgórza *Boża Męka* motywowana jest przym. *boży* i ap. *męka* – nawiązuje do męki Jezusa. Świętych patronów upamiętniają nazwy *Stopa Św. Jacka* (nazwa lasu we wsi Belno), *Święta Anna* (nazwa pola w Bodzentynie²³). Pojawiają się określenia związane z budownictwem sakralnym. Nazwa *Biały Krzyż*²⁴, od przym. *biały* i ap. *krzyż*, ma związek z białym kamiennym krzyżem z 1882 r. ku czci i chwale Boga Wszechmogącego. Nazwa *Figura*²⁵ motywowana jest ap. *figura* oznaczającym przydrożną kapliczkę z wizerunkiem świętego. Nazwa *Góra Kapliczna*²⁶ (od ap. *góra* i przym. *kapliczna*) jest związana z kapliczką pw. Przemienienia Pańskiego na Górze Świętego Jana, wybudowaną w 1816 r. Nazwa *Kościółek* (las i pole w Łopusznie) wywodzi się od stojącego w tym miejscu *kościółka*²⁷.

²⁰ Nazwa lasu we wsi Szałas.

²¹ Krwawy mord w miejscowości Szałas był jedną z największych pacyfikacji ludności w powiecie kieleckim, zginęło w niej ponad 80 osób.

²² Luterska Górka przestała być miejscem pochówków braci polskich prawdopodobnie w 1638 r., kiedy sąd sejmowy nakazał likwidację ariańskich instytucji. Po 1955 r. został do szczętnie zniszczony.

²³ Na przedmieściach Bodzentyna znajduje się kapliczka (zwana też słupem) Świętej Anny. Stoi na miejscu dawnego kościółka z figurą św. Anny.

²⁴ Nazwa wzgórza i pola we wsi Krajno Pierwsze.

²⁵ Nazwa pola w Grzymałkowie, na którym stoi figura Matki Boskiej.

²⁶ Nazwa góry i pola we wsi Kostomłoty Pierwsze.

²⁷ Prawdopodobnie właśnie tutaj powstał w XIV w. pierwszy łopuszański kościół.

Inne mikrotoponimy utrwalają legendy, wierzenia i obrzędy ludowe. Nazwa *Sobótka* motywowana jest leksemem *sobótka* oznaczającym dawne pogańskie święto zwykle obchodzone w najkrótszą noc w roku, podczas którego palono ogniska i tańczono wokół nich oraz puszczano wianki na wodę. Związek z dawnymi obrzędami ma nazwa *Kadzielnia* motywowana ap. *kadziło* oznaczającym mieszankę aromatycznych żywic drzew, często z dodatkiem ziół, która podczas palenia wydaje intensywny zapach, używaną zwykle podczas obrzędów religijnych (mszy, procesji), do okadzania obłożnie chorych, egzorcyzmów opętanych, nawiedzonych.

W mikrotoponimii badanego regionu niewiele jest nazw metaforycznych, ponieważ miejscowa ludność postrzegając otaczającą przestrzeń w sposób bardzo konkretny. Na uwagę zasługują nazwy *Łysa Góra* i *Piektło*. Chociaż są to nazwy topograficzne, ich motywacja nazwotwórcza nawiązuje do kultury duchowej mieszkańców. Pierwsza nazwa²⁸ jest śladem kultu bogów pogańskich, których dawni mieszkańcy czcili na wzniesieniach nieporośniętych roślinnością. Motywowana jest przym. *łysy* w znaczeniu pozbawiony roślinności i ap. *góra*. Dodatkową motywacją może być jednak skojarzenie z *Łysą Górą*²⁹ – legendarnym miejscem sabatów czarownic. Druga nazwa³⁰, motywowana demonicznie leksemem *piektło* odnoszącym się (według wierzeń religijnych) do miejsca wiecznego potępienia, jest wynikiem kreacji metaforycznej i wskazuje na miejsce trudno dostępne, oddalone od wsi, przepastne, groźne, może też nieurodzajne, trudne w uprawie³¹.

Uwagi końcowe

Nazwy terenowe stanowią świadectwo kulturowych przemian i utrwalają historię regionu, są źródłem wiedzy o życiu, pracy i kulturze mieszkańców powiatu kieleckiego, są wreszcie „językowymi pamiątkami przeszłości” (Grzelakowa 2002: 49). Przedstawiony materiał mikrotoponimiczny pozwolił odtworzyć dawny krajobraz kulturowy świętokrzyskiej wsi z jego wytworami kultury, surowcami, strukturą agrarną, gospodarką rolną, roślinami uprawnymi, hodowanymi zwierzętami, budownictwem, przemysłem wiejskim i infrastrukturą drogową, architekturą, a także tzw. małą architekturą (krzyże i figury przydrożne, cmentarze).

Mikrotoponimy motywowane kulturą rolną tworzą obraz tradycyjnego wiejskiego krajobrazu, którego zasadniczy element stanowiła praca mająca dla mieszkańców wsi najwyższą wartość. Karczowano lasy, pracowano na roli, uprawiano rośliny oraz hodowano zwierzęta gospodarskie. Ludność trudniła się także rzemiosłem

²⁸ Nazwa: góry w mieście Nowa Słupia i we wsiach Bardo, Korzecko, Łukowa, wzgórze we wsiach Bęczków, Mąchocice Kapitulne, wzniesienia i nieużytków we wsi Przededworze, a także lasu w Nowej Słupii, pastwiska we wsi Korzecko oraz pól we wsiach Mąchocice Kapitulne, Ujny, Bęczków.

²⁹ Inaczej Święty Krzyż, dawniej Łysiec – drugi (po Łysicy) pod względem wysokości szczyt Łysogór, pasma Gór Świętokrzyskich.

³⁰ Nazwa: lasu we wsiach Bolmin, Tumlin-Wykień, pól w mieście Pierzchnica i we wsi Skrzelczyce oraz wzniesienia w Bolminie.

³¹ Por. Malec 2000: 280–285.

(garbarstwo, młynarstwo, ceglarstwo, szklarstwo, przetwórstwo drewna, smolarstwo), wydobywaniem węgla kamiennego, rud miedzi, żelaza i ołowiu, jak również piaskowca, wapieni, kamienia budowlanego, oraz ich przetwórstwem. Budowano stajnie, obory i zagrody dla zwierząt, zakładano stawy, wznoszono młyny i wiatraki, a na rzekach stawiano młyny wodne. Sypano wały, budowano mosty, ławy, groble (grobie, gacie) i piętrzące wodę jazy. Wytyczano szosy, polne drogi i leśne dukty, przy których stawiano kapliczki, krzyże i figury świętych. Nazwy terenowe zachowują ślady dawnych stosunków prawno-własnościowych, pozyskiwania i podziału własności, archiwizują tym samym dawne dzieje kieleckiej wsi. Dokumentują fakty historyczne, upamiętniają wydarzenia z przeszłości mieszkańców regionu, identyfikując pola bitew i związane z nimi mogiły oraz cmentarze. Są również świadectwem wiary mieszkańców ziemi świętokrzyskiej, ich religijności i przywiązania do tradycji.

Rozwiązanie skrótów

- ESJPBań – Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa.
- NMPol IV – *Nazwy miejscowe Polski. Historia – Pochodzenie – Zmiany*, t. IV (J-Kn), red. K. Rymut, Kraków 2001.
- SEJPBor – Borys W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SEJPS – Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków.
- SGPKarł – Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI (t. IV–VI do druku przygotował J. Łoś), Kraków.
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, od t. IX pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław–Kraków 1977–2021.
- SSStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–IX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1987, t. X–XI, Kraków 1988–2002.
- UN – *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, red. W. Taszycki, z. 19: powiat buski, 20: powiat iłżecki i powiat miejski Starachowice, 21: powiat jędrzejowski, 23: powiat kielecki i powiaty miejskie Kielce i Skarżysko-Kamienna, 24: powiat konecki, 27: powiat opatowski i powiat miejski Ostrowiec Świętokrzyski, Warszawa 1966, z. 33: powiat staszowski, Warszawa 1970, 35: powiat włoszczowski, Warszawa 1971.
- WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki, Kraków 2007–, <https://wsjp.pl/> (dostęp: 4.02.2024).

Inne skrótory

- ap. – apelatyw
czas. – czasownik
gw. – gwarowy
hist. – historycznie
l. mn. – liczba mnoga
por. – porównaj
przym. – przymiotnik
stp. – staropolski

Bibliografia

- Babik Z., 2019, *Tzw. akcja UN-owska (1954?-1970?) – projekt, przebieg, efekty, próba oceny*, „Onomastica” LXIII, s. 291–313.
- Dejna K., 1974–1985, *Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” XX, s. 189–277, XXI, s. 135–290, XXII, s. 135–268, XXIII, s. 147–290, XXIV, s. 149–274, XXV, s. 123–276, XXVI, s. 117–257, XXVII, s. 129–281, XXVIII, s. 119–261, XXIX, s. 83–233, XXX, s. 91–213, XXXI, s. 143–265.
- Grzelakowa E., 2002, *Toponim jako element językowego obrazu świata*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. II, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Lublin, s. 47–55.
- Jelonek T., 2018, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, Kraków.
- Koper M., 2006, *Jeszcze raz w sprawie klasyfikacji nazw terenowych*, [w:] *Poznańskie spotkania językoznawcze*, t. XV, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 65–72.
- Kornaszewski M., 1986, *W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje*, „Onomastica” XXX, s. 5–15.
- Malec M., 2000, *Raj i piekło w toponimii Polski*, „Onomastické práce” IV, s. 280–285.
- Mrózek R., 1990, *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*, Katowice.
- Mrózek R., 2003, *Mikrotoponimy jako językowe wyznaczniki przestrzeni kulturowej*, [w:] *Nazwy własne a kultura. Polska i inne kraje słowiańskie*, red. Z. Kaleta, Warszawa, s. 197–202.
- Mrózek R., 2005, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Kraków, s. 231–257.
- Nosowicz J.F., 2013, *Rola nazw miejscowych w kształtowaniu wiedzy uczniów o ich „małej ojczyźnie”*, [w:] *Język. Człowiek. Społeczeństwo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Grabiasowi*, red. J. Panasiuk, T. Woźniak, Lublin, s. 121–144.
- Paraskiewicz K., 2021, *Uwagi o etymologii i zmianach semantycznych wyrazu majdan w języku polskim*, [w:] *Język „okrągły jak pomarańcza”... Pamięci Profesor Krystyny Pisarkowej w 90. rocznicę jej urodzin*, red. T. Szczerbowski, Kraków, s. 313–328.
- Pelcowa H., 2006, *Dialektologia a etnolingwistyka*, „Etnolingwistyka” XVIII, s. 91–103.
- Rzetelska-Feleszko E., 2007, *Onomastyka kulturowa*, [w:] *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków, s. 57–62.
- Wolnicz-Pawłowska E., 2020, *Podstawowe zasady standaryzacji nazw obiektów fizjograficznych w Polsce. Cz. II*, „Onomastica” LXIV, s. 41–52.
- Wójcik U., 1991, *Baza bud- w toponimii polskiej*, „Onomastica” XXXVI, s. 73–81.
- Wójcik U., 2021, *Nazwy miejscowe jako artefakty instytucji prawno-społecznych monarchii wczesnopiastowskiej*, „Onomastica” LXV/1, s. 145–159.

Cultural landscape of the Świętokrzyskie land contained in microtoponyms (on the example of field names of the Kielce district)

Abstract

The article focuses on culturally motivated microtoponyms of the kielecki district. A classification based on semantic motivation was used to organize the collected names. The onymic

material extracted for the research (over 500 microtoponyms) was divided into categories in terms of the motivating basis. The author distinguished three basic groups of field names: (I) farm names (motivated by the quality and character of the object, animal breeding, plant cultivation, the functional values of the object or their lack, indicating settlement forms, traces of ancient social and legal relations and the history of the object's development), (II) occasional/memorial names, (III) cultural-locating names. The microtoponyms recreate the former cultural landscape of the Świętokrzyskie village whose essential element was work. They keep traces of former legal and ownership relations, acquisition and division of property. The microtoponyms commemorate events from the past of the researched region's inhabitants. They are a testimony of their faith, religiosity and attachment to tradition.

